

**Uwarunkowania
rozwoju lokalnego
na obszarach przygranicznych**

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3548

Sławomir Sitek

**Uwarunkowania
rozwoju lokalnego
na obszarach przygranicznych**

**Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2016**

Redaktor serii: Nauki o Ziemi
Mariusz Rzętała

Recenzent
Andrzej Miszczuk

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Założenia teoretyczne pracy	11
1.1. Przedmiot i cel pracy	11
1.2. Zakres przestrzenny i czasowy	16
1.3. Metodologia badań	25
Rozdział 2. Problematyka rozwoju jako przedmiot badań	29
2.1. Rozwój i jego rodzaje	29
2.2. Pojęcie i specyfika rozwoju lokalnego	36
2.3. Czynniki i bariery rozwoju lokalnego	45
2.4. Rozwój lokalny jako element działania władz publicznych	52
2.5. Specyfika rozwoju lokalnego na obszarach przygranicznych	58
2.5.1. Obszary przygraniczne na świecie	58
2.5.2. Polskie obszary przygraniczne	64
Rozdział 3. Teorie bazowe dla koncepcji rozwoju lokalnego	69
3.1. Teorie rozwoju społecznego	71
3.2. Teorie rozwoju gospodarczego	78
3.3. Teorie rozwoju przestrzennego	87
Rozdział 4. Granica i jej wpływ na procesy rozwoju	91
4.1. Rodzaje i funkcje granicy	91
4.2. Zmiany funkcji granic Polski i warunków funkcjonowania pograniczy	97
4.3. Postrzeganie granicy i stosunek do niej	107

Rozdział 5. Identyfikacja uwarunkowań rozwoju lokalnego obszarów przygranicznych w Polsce	113
5.1. Potencjał i pozycja obszarów przygranicznych na tle kraju	113
5.1.1. Wymiar ludnościowy	113
5.1.2. Wymiar gospodarczy	115
5.1.3. Wymiar przestrzenny	125
5.2. Poziom rozwoju lokalnego obszarów przygranicznych	126
5.3. Makroekonomiczne uwarunkowania transgraniczne	133
5.3.1. Poziom wydatków transgranicznych	139
5.3.2. Indywidualne i zbiorowe korzyści z handlu	144
5.3.3. Dochody gmin z tytułu opłaty targowej	147
5.4. Rynek pracy i rynek nieruchomości w układzie transgranicznym	151
5.4.1. Rynek pracy	151
5.4.2. Rynek nieruchomości	158
5.5. Specyfika społeczna pogranicza	161
5.5.1. Wielokulturowość – mniejszości narodowe i etniczne	161
5.5.2. Kapitał społeczny pogranicza	166
5.5.2.1. Frekwencja w wyborach i wskaźnik reprezentacji	167
5.5.2.2. Transgraniczny kapitał społeczny	171
5.5.2.3. Aktywność społeczna	175
5.6. Turystyka jako czynnik rozwoju lokalnego na obszarach przygranicznych	177
5.7. Wsparcie współpracy transgranicznej środkami finansowymi UE	178
Rozdział 6. Klasyfikacja procesów rozwojowych na obszarach przygranicznych	181
6.1. Synteza uwarunkowań rozwoju badanych obszarów przygranicznych	181
6.2. Ocena warunków dla rozwoju lokalnego na pograniczach Polski	184
Rozdział 7. Teorie rozwoju lokalnego a rozwój obszarów przygranicznych	187
7.1. Sekwencja procesów rozwoju na obszarach przygranicznych	187
7.2. Przydatność teorii do praktyki rozwoju lokalnego obszarów przygranicznych	189
Zakończenie	197
Literatura	205
Summary	229
Spis tabel	231
Spis rycin	233

Wstęp

Historia ludzkości wiąże się permanentnymi zmianami, których celem ma być poprawa bytu człowieka. Ciągłe poszukiwanie lepszego, bardziej doskonałego rozwiązania kieruje nas na ścieżkę rozwoju. Podejście to tworzy paradygmat rozwoju, dostosowany do aktualnych potrzeb. Z gospodarczego punktu widzenia wnikliwie badamy okresy, kiedy rozwój nie zachodzi, nazywając je kryzysami. Szukamy genezy ich powstania, a przede wszystkim próbujemy im zaradzić, identyfikując potencjały rozwoju. Promujemy praktyki oparte na przedsiębiorczości, popieramy nowe innowacyjne rozwiązania.

Rozwój nie zawsze ma charakter linearny; a wręcz przeciwnie może przebiegać w sposób skokowy i trudno przewidywalny. Jaki zatem jest przepis na rozwój? Identyfikując przesłanki i czynniki sukcesu, próbujemy ustalić jego źródła, by móc następnie implementować skuteczne rozwiązania w innych miejscach. Jest to ryzykowne działanie, gdyż istotą rozwoju jest oryginalność, co oznacza, że to, co zakończyło się powodzeniem w jednym miejscu, niekoniecznie w innym da ten sam efekt; wynika to z wysokiej złożoności procesu, bazującego na unikatowej kombinacji wielu czynników.

Równocześnie w coraz większym stopniu akcentuje się znaczenie czynników endogenicznych, uwzględniających potencjały lokalne oraz miejscowe ograniczenia. Powszechność procesów globalizacyjnych powoduje pewną standaryzację działań, co nie zawsze ułatwia osiągnięcie pożądaných efektów. Z tego powodu rozwój lokalny nabiera szczególnego znaczenia.

Niewątpliwie wzrost zainteresowania problematyką rozwoju lokalnego, należy wiązać z ideą rozwoju zrównoważonego, która była konsekwencją nieskuteczności dotychczasowych prób konwergencji poziomu rozwoju w skali globalnej, prowadzących ponadto do znacznej degradacji środowiska i wyczerpania zasobów. Można uznać, że formuła rozwoju oddolnego stanowiła alternatywę dla wcześniejszych koncepcji objaśniających ten proces.

W Polsce dodatkowym bodźcem był proces decentralizacji państwa i restytucja samorządu terytorialnego w latach 90. XX wieku. Realny gospodarz, wyposażony w kompetencje i dysponujący własnym budżetem, zgłaszał oczekiwania co do rozpoznania kierunków progresji w skali lokalnej. Rosnąca świadomość zarówno kierujących samorządem, jak i mieszkańców, będących równocześnie „klientami” władzy lokalnej,

wymuszała poszukiwanie lepszych, bardziej optymalnych rozwiązań. Z tych przyczyn rozwój lokalny w głównej mierze utożsamiany jest z działaniami samorządu, aczkolwiek dotyczy wszystkich podmiotów występujących na terenie gminy.

Cechą rozwoju jest jego dynamika i zmienność, zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Dominuje pogląd, że lokomotywami wzrostu oraz sternikami światowego rozwoju są metropolie (Jałowiecki 2007, Zakrzewska-Półtorak 2012, Churski 2013, Zuzańska-Żyśko 2016). Obszary szeroko rozumianej prowincji, położone poza strefą wpływu metropolii czy też innych aglomeracji miejskich, postrzegane są jako te słabsze, co również przekłada się na mniejsze zainteresowanie nimi. W tym kontekście szczególnie miejsce zajmują obszary przygraniczne, z definicji traktowane jako peryferyjne (Ciok 2008, Miszczuk 2013). Linia styku dwóch różnych systemów państwowych, kształtująca w sposób odmienny realia społeczno-gospodarcze, stwarza nowe warunki funkcjonowania tych obszarów, które niewątpliwie potrzebują aktywizacji.

Na pytanie czy położenie przygraniczne należy traktować jako czynnik lub barierę rozwoju lokalnego, nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Bardzo dużo zależy od charakteru granicy, stopnia jej otwartości i sformalizowania. Duże znaczenie, niezależnie od aktualnej formy granicy, ma geneza obszaru przygranicznego, oraz okoliczności, które zdecydowały o jego powstaniu. Obejmują one warunki ustanowienia granicy, będące efektem decyzji geopolitycznej zainteresowanych państw. Wydarzenia te często miały dramatyczny przebieg, co skutkowało istotnymi zmianami w sferze społecznej, kształtując w długim okresie świadomość mieszkańców.

Ostatnie ćwierćwiecze na polskich pograniczach to okres bardzo dynamicznych przemian. Zmieniał się istotnie charakter granic, a decyzje polityczne ukształtowały nowe relacje graniczących stron. Kluczowym okazało się rozszerzenie UE oraz nowa rola granic, usankcjonowana traktatem z Schengen. Równoległe, w wymiarze militarnym, postępował proces demontażu Układu Warszawskiego oraz rozszerzenie na wschód NATO. Dokonywały się istotne zmiany państwowości wśród sąsiadów Polski: o ile w 1990 roku Polska graniczyła z trzema krajami, to obecnie mamy 7 sąsiednich państw. Tłem tego wszystkiego są dynamicznie zmieniające się okoliczności geopolityczne, choćby problemy z praworządnością na Białorusi, konflikt na Ukrainie, a także napięcie stosunków politycznych i gospodarczych z Rosją.

Efekty tych działań materializują się w strefach przygranicznych. Jak, w tej sytuacji, lokalne społeczności mogą realizować proces rozwoju? Czy są w stanie wykorzystać te okoliczności, a także czy posiadają wystarczający do tego potencjał?

Dodatkowym wyzwaniem jest problem zróżnicowania poziomu rozwoju gospodarczego Polski: wschodnie pogranicze reprezentuje niższy poziom rozwoju. Stan ten niekoniecznie wynika z położenia przygranicznego, co z ogólnego przebiegu procesów rozwoju kraju. Dlatego uwagę skoncentrowano na czynnikach, które są specyficzne dla obszarów przygranicznych, występują jedynie na tych obszarach lub skala ich natężenia jest tu wyraźnie wyższa niż gdzie indziej. Analizowano również klasyczne przesłanki rozwoju, takie jak kapitał ludzki czy społeczny, ale podkreślano tylko takie zmiany tych potencjałów, które wynikały w sposób pośredni lub bezpośredni z oddziaływania granicy.

Badania terenów przygranicznych wydają się być uzasadnione szczególną rolą, jaką te obszary pełnią w Europie. Przy wysokiej gęstości zaludnienia i dużej liczbie granic stanowią znaczny odsetek zarówno powierzchni jak i ludności. Integracja pograniczy jest jednym z priorytetów polityki spójności UE.

Obejmuje ona zarówno kwestie współpracy transgranicznej, jak również redefiniowanie ich pozycji w układach krajowych.

Kwestię pograniczy dostrzega także *Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*, wymieniając te obszary w gronie problemowych, wymagających wprowadzenia nowych funkcji. Zakłada się w zakresie współpracy transgranicznej opracowanie strategii rozwoju poszczególnych pograniczy na poziomie makroregionalnym, a na granicach wewnętrznych tworzenie transgranicznych obszarów funkcjonalnych. W konsekwencji pojawił się adekwatny zapis w projekcie rozporządzenia w sprawie szczegółowych warunków określania obszarów funkcjonalnych i ich granic. Ponadto zakłada się tworzenie wspólnych planów zagospodarowania przestrzennego, przy czym działanie to dotyczy miast podzielonych granicą w ramach UE; dokument w tym kontekście wymienia: Frankfurt-Słubice, Guben-Gubin, Görlitz-Zgorzelec, Český Těšín-Cieszyn. W przypadku pogranicza zewnętrznego Unii, mowa jest o rozwijaniu i wzmacnianiu współpracy przygranicznej. Współpraca ta powinna dotyczyć koordynacji usług publicznych zarówno w zakresie podstawowym, jak i specjalistycznym, po obu stronach granicy.

Przegląd literatury jest złożony ze względu na charakter problematyki. Obejmuje przybliżenie idei rozwoju lokalnego oraz przegląd koncepcji teoretycznych, wyjaśniających ten proces. Badanie wpływu i rodzaju granicy, zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i empirycznym, to kolejne zagadnienie. Ponadto w pracy znajdują się liczne odwołania do dokumentów związanych z procesem zarządzania i planowania rozwoju, które wyrażają praktykę w badanym zakresie. Obejmują one ekspertyzy pogranicza, strategie i koncepcje rozwoju. Skorzystano także z zapisów aktów prawnych, regulujących m.in. kwestie kompetencyjne samorządu terytorialnego czy funkcje granicy oraz umów, normujących stosunki transgraniczne z państwami ościennymi.

Summary

The paper looks at the course of the process of local development in changing systemic and economic conditions in specific zones, namely border regions.

Local development is one of the aspects of territorial development that is implemented at the municipal and administrative district level. It is expressed through favourable changes, the source of which are, in particular, local natural and material resources and the characteristics of the local community that are conducive to the development. In the result of these changes the needs of the residents are more fully addressed, and their welfare improved. It includes a number of factors relating to the social, economic and spatial sphere.

What is a new determinant of the local development in border regions is the integration process causing the „erosion“ of the borders. This applies to intra-EU borders, because of the fact that at the same time on the external border a noticeable sealing process takes place, and this necessitates verification of theoretical concepts explaining the mechanisms of the development in these areas.

The paper is aimed at the identification of the determinants of the local development of Polish border regions, with a particular focus on the role and function of the border as a factor modelling this process. The research problem consists in the identification of factors and barriers to the local development in the border regions, with the emphasis on the elements pointing to the specificity resulting from the neighbourhood of the border. The methodology of the paper is based on a compilation of quantitative methods, which have been supplemented with a range of qualitative information.

The specificity of the conditions of the local development in the border regions has been tested in the three types of neighbourhood:

- the border region of A type – between the countries of the so-called ‘the old’ EU and Poland, in this case represented by the Germany-Poland border (PL-DE)
- the border region of B type – between the countries of the so-called ‘the new’ EU, represented by the border regions of Poland-the Czech Republic (PL-CZ), Poland-Slovakia (PL-SK) and Poland-Lithuania (LT-PL)
- the border region of C type – that constitutes an external border of the EU, represented by the border regions of Poland-Belarus (PL-BY), Poland-Ukraine (PL-UA) and Poland-Russia (PL-RU).

Accordingly, the area of the research comprised the municipalities and administrative districts immediately adjacent to the state border. The total number of the territorial units included in the study is 164 municipalities and 56 districts.

In accordance with the aspects of local development, a comprehensive inspection of the theories of social, economic and spatial development was carried out, and subsequently the concepts whose assumptions would be adequate to the conditions observed in the border regions were sought amongst them.

The assessment of the determinants in the individual border regions allowed establishing where the conditions are the most favourable for the development. Moreover, it had been assumed that together with an increasing distance from the border its influence decreases, and also that a greater number of border crossings positively stimulates the process of local development. In addition, the influence of the local government, Euro-regions and the EU programmes on the condition in the border regions was verified.

The paper presents the change in the character of the border and the circumstances surrounding its formation, with particular emphasis on the period after 1989. It also comprises a parametric evaluation of the stage of the development of the border regions in the system of the municipalities and administrative districts, and the correlation between its condition and the existence of the border crossing and the type of border region.

The participation of the border regions in the demographic, financial and economic potential of the country was diagnosed, along with the dynamics of the changes in this field in the years 1995–2015. In addition, the issue of macro-economic differences between the countries was discussed. The impact on the local development was also investigated on the basis of the level of trade and exchange, differences in prices, differences in the condition of labour and real estate markets. In the social sphere, the attention was paid to the multiculturalism of the border regions and the issues of social activity. What was emphasised was the importance of tourism and the role of EU programmes designed for the border regions.

It was found out that the conditions for the development of the local Polish border regions are diverse, which results from the very character of the border. The overall assessment of the determinants of the development is positive. The actions of the state and the EU aimed at integration are supported with numerous measures focused on the cross-border cooperation. In the border regions, there are still favourable economic differences that allow obtaining benefits of the exchange. It has been confirmed by a growing level of expenditure in the border regions and a greater number of travellers. Further development requires developing a common identity of the border regions originating from the common ground of the cultures and nations. The community of goals and further understanding is the basis of trust, which constitutes the foundation of social capital. More and more plentiful is the evidence that the inhabitants of these regions are beginning to see the border as an opportunity for development, not as a barrier to it. The contact between the sides of the border is also easier, which is the result of the reduction in its formal rigor and the development of technical infrastructure.

The border region of A type is the best developed, whereas the rate of changes indicates that its advantages over the other border regions are decreasing. The most favourable conditions for local development in terms of economy prevail in the regions adjacent to the borders with Germany and Ukraine, while as for the social sphere – in the regions bordering with Slovakia and the Czech Republic, and slightly less favourable at the border with Lithuania. The worst situation (in terms of both of the aforementioned fields) was observed at the border with Russia and Belarus.

Spis tabel

Tabela 1. Lista badanych gmin według pograniczy	19
Tabela 2. Lista badanych powiatów według pograniczy i województw	22
Tabela 3. Charakterystyka obszaru badań według pograniczy w 2015 roku	23
Tabela 4. Relacje i charakter procesów zmian	30
Tabela 5. Schemat kategorii rozwoju	31
Tabela 6. Relacje pomiędzy rozwojem lokalnym i regionalnym	45
Tabela 7. Granica jako potencjalny czynnik i bariera rozwoju	96
Tabela 8. Liczba przejść granicznych oraz miejsc przekraczania granicy	102
Tabela 9. Rodzaj granicy i wynikające z niej warunki funkcjonowania pogranicza	107
Tabela 10. Udział odpowiedzi wskazującej że zamieszkiwanie w pobliżu granicy jest szansą	108
Tabela 11. Korzyści ze współpracy transgranicznej według respondentów z poszczególnych województw	109
Tabela 12. Główne przeszkody współpracy transgranicznej w opinii respondentów po stronie polskiej oraz kra- ju sąsiedniego	110
Tabela 13. Powody kontaktów transgranicznych	111
Tabela 14. Częstotliwość odwiedzin kraju sąsiada w ramach obszarów objętych programem Interreg	112
Tabela 15. Saldo migracji oraz odsetek osób w wieku poprodukcyjnym	115
Tabela 16. Firmy według przychodu z listy 2000 oraz podmioty gospodarcze notowane na GPW według pogra- niczy	117
Tabela 17. Procentowy udział ludności zamieszkałej w gminach przygranicznych w potencjale demograficznym Polski	117
Tabela 18. Różnica w punktach procentowych pomiędzy udziałem pogranicza w liczbie podmiotów gospodar- czych a partycypacją tego pogranicza w liczbie mieszkańców	118
Tabela 19. Różnica w punktach procentowych pomiędzy udziałem pogranicza w dochodach własnych a party- cypacją tego pogranicza w liczbie mieszkańców	119
Tabela 20. Największe podmioty gospodarcze zlokalizowane w obszarach przygranicznych	122
Tabela 21. Cechy uwzględnione do oceny poziomu rozwoju obszarów przygranicznych	127
Tabela 22. Statystyka wyników poziomu rozwoju w gminach i powiatach pogranicza	131

Tabela 23. PKB wg parytetu siły nabywczej w USD i relacji do wartości Polski	134
Tabela 24. Stopa bezrobocia oraz wysokość płacy średniej i minimalnej w Polsce i krajach sąsiednich	136
Tabela 25. Poziom inflacji oraz stopy procentowe banku centralnego w Polsce i krajach sąsiednich	137
Tabela 26. Stawki podatku VAT, CIT i PIT w Polsce i krajach sąsiednich	138
Tabela 27. Struktura eksportu, importu oraz saldo obrotów z grupą krajów sąsiednich w 2015 roku	138
Tabela 28. Wydatki poniesione przez cudzoziemców w Polsce i Polaków w kraju sąsiada w latach 2010–2015	141
Tabela 29. Przekroczenia granicy Polski z krajami sąsiednimi przez cudzoziemców i Polaków w latach 2009–2015	142
Tabela 30. Różnica cen koszyka artykułów żywnościowych pomiędzy Polską a państwami sąsiednimi	146
Tabela 31. Liczba pozwoleń na pracę typu A wydana cudzoziemcom w 2015 roku	158
Tabela 32. Powiaty przygraniczne w Polsce o najwyższym udziale ludności reprezentujących mniejszości narodowe i etniczne	163
Tabela 33. Wybrane języki używane w domu	165
Tabela 34. Poziom zaufania i nieufności na pograniczu w Polsce oraz w kraju sąsiednim według obszarów Interreg	172
Tabela 35. Odsetek respondentów którzy czuliby się komfortowo w towarzystwie obywatela z kraju sąsiedniego w poszczególnych rolach społecznych	173
Tabela 36. Wysokość alokacji w ramach programów współpracy transgranicznej	180
Tabela 37. Ocena warunków dla rozwoju lokalnego na pograniczach Polski	186
Tabela 38. Rozwój lokalny obszarów przygranicznych w zależności od występujących czynników i barier rozwoju	189

Spis rycin

Ryc. 1. Obszar badań obejmujący strefę gmin i powiatów przygranicznych	18
Ryc. 2. Schemat postępowania badawczego	26
Ryc. 3. Schemat procesu rozwoju lokalnego	40
Ryc. 4. Ewolucja granic Polski w latach 1989–2015	100
Ryc. 5. Przejścia graniczne oraz miejsca gdzie możliwe jest przekroczenie granicy	103
Ryc. 6. Dynamika liczby ludności w gminach i powiatach przygranicznych w Polsce w latach 1995–2015	114
Ryc. 7. Różnica w punktach procentowych pomiędzy udziałem pogranicza w liczbie podmiotów gospodarczych a udziałem tego pogranicza w liczbie mieszkańców	119
Ryc. 8. Różnica w punktach procentowych pomiędzy udziałem pogranicza w dochodach własnych a udziałem tego pogranicza w liczbie mieszkańców	120
Ryc. 9. Firmy z obszarów przygranicznych notowane na GPW w Warszawie, występujące na liście największych podmiotów oraz spółki z większościovym udziałem Skarbu Państwa	121
Ryc. 10. Kapitał zagraniczny według powiatów na 1 mieszkańca w wieku produkcyjnym w 2014 roku	124
Ryc. 11. Odsetek gmin przygranicznych z dostępem do drogi krajowej, kolei oraz przejścia granicznego	126
Ryc. 12. Poziom rozwoju gmin na pograniczach	128
Ryc. 13. Poziom rozwoju gmin na pograniczach w zależności od możliwości przekroczenia granicy	129
Ryc. 14. Rozkład wyników poziomu rozwoju lokalnego uzyskanych przez gminy na poszczególnych pograniczach	130
Ryc. 15. Poziom rozwoju powiatów przygranicznych	132
Ryc. 16. Zmiana kursu złotego w stosunku do walut krajów sąsiednich w latach 1999–2015	135
Ryc. 17. Wydatki Polaków za granicą i cudzoziemców w Polsce w 2015 roku w zależności od odległości od granicy	140
Ryc. 18. Struktura rodzajowa wydatków cudzoziemców w Polsce w 2014 roku	143
Ryc. 19. Struktura zakupów dokonywanych w Polsce przez cudzoziemców w zależności od odległości od granicy – 2015 rok	144
Ryc. 20. Wpływy z opłaty targowej w powiatach badanych pograniczy	148

Ryc. 21. Udział opłaty targowej w gminach i powiatach pograniczy w łącznych wpływach z tego tytułu w skali Polski	149
Ryc. 22. Liczba pracujących na podstawie oświadczeń cudzoziemców ze wschodu w powiatach przygranicznych w 2015 roku	155
Ryc. 23. Liczba pracujących cudzoziemców ze wschodu na podstawie pozwoleń w powiatach przygranicznych w 2015 roku	157
Ryc. 24. Gminy z udziałem mniejszości narodowych i etnicznych na poziomie 10% i więcej w ogólnej liczby ludności	164
Ryc. 25. Frekwencja w różnego typu wyborach w Polsce i na poszczególnych pograniczach	168
Ryc. 26. Posłowie na sejm RP w kadencji 2011–2015 pochodzący z terenów przygranicznych	170
Ryc. 27. Liczba posłów przypadająca na 100 tys. wyborców według wyborów parlamentarnych z 2015 roku ..	171
Ryc. 28. Poziom sympatii Polaków do nacji krajów sąsiednich	175
Ryc. 29. Liczba fundacji i stowarzyszeń na 10 tys. mieszkańców	176
Ryc. 30. Model rozwoju lokalnego obszarów przygranicznych	188
Ryc. 31. Czynniki wzmacniające rozwój lokalny obszarów przygranicznych w zależności od charakteru granicy	193
Ryc. 32. Efekt granicy jako relacja poziomu rozwoju i jego różnic pomiędzy stronami granicy	195

Redaktor
Michał Noszczyk

Projekt okładki
Anna Sitek

Korektor
Katarzyna Kondracka

Projekt typograficzny i łamanie
Hanna Olsza

Copyright © 2016 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3080-8

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3081-5

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,75. Ark. wyd. 19,00.
Papier offset. III kl., 90 g
Cena 32 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:
„TOTEM.COM.PL. Sp. z o.o.” Sp. K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław